

Tatjana BEČANOVIĆ*

KNJIŽEVNI TEKST I IDENTITET

Konstrukt identiteta je veoma lelujava, krhka tvorevina, o čemu svedoči i mogućnost njegove promene, odnosno izbora religije, nacionalne pripadnosti, kolektivne memorije, jer svest o sebi uglavnom zasnivamo na tekstovima, varijabilnim semiotičkim jedinicama, sa ogromnim spektrom interpretativnih mogućnosti, a ta se semiotička nestabilnost prenosi i na naše biće, obuhvatajući sve naše istine. Verni čuvar nacionalnog identiteta svakako je istorijska naracija, ali se kao mnemonički mehanizmi javljaju i mitološki i religijski kodovi, koji čuvaju zalihe simbola te funkcionišu kao simbolički nosioci identitetskog nukleusa, a identitet je jak koliko i priča koja ga podupire. Stoga identitetski obrasci funkcionišu kao specifični semiotički sistemi, unutar kojih su aktivirani određeni kodovi i tekstovi, a na njihovo formiranje presudno utiču religija i ideologija. Međutim, u procesu izgradnje identitetskih modela i književni tekstovi su se pokazali kao izuzetno značajni jer pretaču ideologeme i identitetsku naraciju u estetsku informaciju, obezbeđujući im neodoljivu verbalnu moć i lepotu, koje veoma upečatljivo deluju na socijalne subjekte. Kad se stvori moćna sprega ideoloških i književnih kodova, onda nam postaje jasno do kakve fatalne semiotizacije dolazi i kakve semantičke eksplozije nastaju u semiosferi prilikom pokušaja konceptualizacije našeg nacionalnog bića, odnosno uspostavljanja veoma krhke, a ipak esencijalne ideologeme – nacionalnog identiteta. Potreba da sve pretvaramo u tekst odvaja nas od prirode i pretvara u bića kulture koja egzistiraju u gustoj šumi znakova, a svi naši mitovi i iluzije o tome da smo bolji od drugih, da je naš jezik „mimo sve ostale na svijet”, da je naša vera lepša od ostalih, da je naša istorija časna i poštena kao i mi sami – počivaju na zloupotrebi reči. *Svaka nacija ruga se drugima, i sve imaju pravo*, rekao bi Šopenhauer.

---

* Prof. dr Tatjana Bečanović, Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet, Nikšić

Dakle, na formiranje identiteta najviše utiču ideološki kodovi, ali značajnu ulogu igraju i estetski, od kojih su u tom procesu najvažniji upravo književni, pa južnoslovenske interpretativne zajednice svoj identitet iščitavaju iz svojih kanonskih tekstova, čiji temelj čini usmena književnost. Usmeni kodovi su ključni čuvari identiteta jer rekonstruišu filogenetsko pamćenje, pa se aktiviraju u tekstovima sa naglašenim identitetskim funkcijama. Stoga je izuzetno važna dubina vremena zahvaćenog u književnom tekstu jer što je razvijenija kolektivna memorija, što seže dublje u prošlost, to je identitetski model snažniji. Dakle, za identitetsku naraciju presudan je koncept vremena, a u folklornom tekstu uspostavlja se kult prošlosti i autoritet staraca¹, koji čuvaju i prenose obaveštenja od velikog značaja za kolektiv. Pritom autoritet staraca deluje na informaciju koja se prenosi na novo pokolenje pa nijedan podatak nije etički neutralan jer autoritet govorničke instance obezbeđuje iskazu značajnu moralno-normativnu težinu.

U elemente književnog teksta sa naglašenim identitetskim funkcijama spadaju: tema, orijentisana na rekonstrukciju određenog sociokulturnog koda, prostorne strukture, koncept vremena, prisustvo usmenih kodova, koji uranjaju tekst u dubinu kolektivnog sećanja, kognitivne sheme, mnemonički mehanizmi, ilustrativna citatnost i aksiološki sistem, u kome se ogledaju najvažniji vrednosni stavovi sociokulturne zajednice. Tekstovi u kojima se navedeni elementi javljaju kao dominante po pravilu ulaze u nacionalni književni kanon, čak i ako njihove estetske vrednosti nisu dovoljne za kanonski status, jer se taj nedostatak nadomešta naglašenom identitetskom funkcijom, odnosno ideološkom informacijom koja je u njih enkodirana a od presudnog je značaja za sociokulturnu zajednicu. *Primjeri čojstva i junaštva* Marka Miljanova i njihov kanonski status u crnogorskoj književnosti i kulturi na najbolji način ilustruju ovu našu tvrdnju.

Ukoliko je tema orijentisana na rekonstrukciju određenog sociokulturnog koda, osnovni motivi biraju se iz sistema nacionalne kulture, pri čemu selekciju reguliše moralno-normativna funkcija koja je tekstu nametnuta kao dominantna, pa stoga utiče na modelovanje svih slojeva narativne strukture. Što je književni tekst bliži rekonstrukciji određenog sociokulturnog koda, to su njegove identitetske funkcije jače, a takvi tekstovi, po pravilu, pokazuju visok stepen referencijalnosti i mimetizma, ali je slika sveta koju emituju u znatnoj meri mitologizovana jer se u njima gradi idejni (auto)portret jedne kultu-

---

¹ O tome videti: Novica Petković, *Ogledi iz srpske poetike*.

re. Stoga su pojedini njegošolozi primećivali da je slika crnogorske kulture u *Gorskom vijencu* „ulepšana”:

Druga je mana što je slika Crnogoraca u Vijencu malo ublažena, oplemenjena, ulepšana... Izgleda, naime, da Njegoš nije slikao Crnogorce onakvim kakvi su oni u stvari bili, u onoj boji koju su oni zasluživali. Sudeći po narodnim pesmama, Crnogorci Danilova vremena bili su katkad razbojnici, hajduci, ubice, otimači (prema Turcima, naravno): Njegoš im je, u glavnom, dao nešto blagorodniji lik, plemenitiji izgled, pitomiju figuru.²

To ulepšavanje, idealizovanje, koje se često otme kontroli, pa prerasta u divinizaciju svoje nacije, odnosno sociokulturne zajednice, osnovna je strategija svih identitetskih naracija.

U identitetskoj semiozi veoma značajnu ulogu igraju i prostorni kodovi, što dopunski usložnjava njihova značenja jer u složenom tekstualnom previranju nastaju visoko mitologizovane prostorne strukture naglašenih identitetskih funkcija. U crnogorskoj semiosferi kao najznačajnije prostorne strukture izdvajaju se lovcenski i dukljanski hronotop, sa realnim toponimskim utemeljenjem, što im omogućava da postanu ključni elementi nacionalnog identiteta, kulture i mnemonike. Pritom dolazi do njihove sakralizacije, čime se uvećava njihova uloga u kulturnom pamćenju, a mitološka energija prostorne informacije koju oni emituju posebno je funkcionalna u izgradnji identitetske naracije, pa lovcenski i dukljanski hronotop imaju najsloženije identitetske funkcije u crnogorskoj književnosti i kulturi.

U nizu književnih tekstova modeluje se uzvišeni prostor herojske egzistencije, kanonizovan u crnogorskoj književnosti kao regulatorni prostorni model, kome je tradicija predala na čuvanje izuzetno značajne etičke tekstove, enkodirane u prostorni model sveta. Najznačajniji kanonski književni tekstovi za crnogorsku identitetsku naraciju, u kojima se gradi prostor herojske egzistencije, jesu *Gorski vijenac* i *Primjeri čojstva i junaštva*.

Pošto je prostorno pamćenje izuzetno postojano, ono prožima kulturu po vertikali, prenoseći iz epohe u epohu dopunska neprostorna obaveštenja, pa stoga prostorna slika sveta predstavlja jedan od najstabilnijih elemenata kulturnog kontinuuma, a prostorni kodovi funkcionišu kao moćni čuvari kolektivnog, filogenetskog pamćenja i stoga imaju veoma značajnu ulogu u identitetskoj semiozi. Budući da se javlja kao opšte mesto i lajtmotiv u tekstovima brojnih crnogorskih pisaca, ukletost crnogorskog hronotopa organizuje se kao intertekstualna poruka, koja nosi veoma značajnu ideološku informaciju,

² Pavle Popović: *O Gorskom vijencu*, str. 134.

enkodiranu u primarno prostornu poruku. Upravo zbog toga ova prostorna struktura deluje kao jaka koheziona sila crnogorskog književnog kanona, koja se, prevazilazeći svoja hronotopska značenja, ugrađuje u temelje crnogorske kulture jer postaje sastavni deo brojnih kodova i tekstova na čijem se dijalogu formira crnogorski semiotički prostor. Umetnička projekcija crnogorskog prostora gotovo po pravilu obeležena je ukletošću, kao svojim osnovnim svojstvom, što se najjasnije manifestovalo u crnogorskoj naraciji, posebno u najznačajnijim crnogorskim romanima: *Nevidbog*, *Dukljanska zemlja*, *Lelejska gora*, *Hajka*, *Crveni petao leti prema nebu*, *Heroj na magarcu*, *Mrtvo Duboko*, *Usta puna zemlje*, *Crna Gora*, *Kamenštaci*, *Monigreni*, *Skotna vučica*... Mehanizam citatnosti dovodi nas do temeljnog teksta crnogorske kulture, *Gorskog vijenca*, u kome je ostvarena moćna umetnička artukulacija ukletosti crnogorskog hronotopa, kao prostora smrti i zla:

SERDAR VUKOTA

*O prokleta zemljo, propala se!
Ime ti je strašno i opako.
Ili imam mladoga viteza,
ugrabiš ga u prvoj mladosti;
ili imah čojka za čovjestvo,
svakoga mi uze priđe roka
ili imah kitnoga vijenca
koji kruni čelo nevjestama,
požnješ mi ga u cvjetu mladosti.
U krv si se meni pretvorila!³*

Budući da su svi crnogorski pisci u manje ili više aktivnom dijalogu s Njegoševim tekstovima, sasvim je razumljivo što se ukletost hronotopa nametnula kao simbolički, intertekstualni znak, proizveden u procesu konstituisanja prostornog kanona crnogorske književnosti i kulture. Mitema o ukletosti crnogorskog hronotopa izuzetno je semiotična i predstavlja jedan od najjačih integracionih faktora na kojima se zasniva ulančavanje crnogorskih književnih tekstova u nacionalni kanon, formiran na osnovu intertekstualnih poruka, simboličkih znakova i hronotopa, izvedenih iz geografskih realija. Dakle, intertekstualne poruke, jezik prostora, to jest kanonski prostorni modeli i simbolički znakovi funkcionišu kao konstitutivni elementi nacionalnog književnog i kulturnog kanona jer su oni nosioci međutekstovne komunika-

³ Petar II Petrović Njegoš, *Gorski vijenac*, str. 98–99.

cije koja vertikalno prožima kulturu, čuvajući svest o identitetu i nacionalnim kultovima. Pošto su u pomenutim semiotičkim jedinicama pohranjena obaveštenja od suštinskog značaja za opstanak i trajanje sociokulturne zajednice, njihova informativnost je jako visoka, pa se one nameću kao ključni elementi identitetske naracije.

U identitetskoj semiozi izuzetno su značajni simbolički znakovi, koji kao najsloženiji i u punom smislu arbitrarni mogu aktivirati čitav jedan kulturni, civilizacijski sistem, odnosno poredak. Oni se oslanjaju na kolektivno pamćenje i intertekstualnost, a za crnogorsku identitetsku naraciju najznačajniji kulturni poredak jeste njegoševski herojsko-patrijarhalni i patriotski model sveta i mišljenja, koji je modelovan u *Gorskom vijencu*. Kolektiv čuva sebe i svoj identitet preko tekstova, pa se intertekstualnost javlja kao mnemonički mehanizam, a svest o sebi, pamćenje svog herojskog bića i nadmoći sopstvene kulture pohranjeno je u *Gorskom vijencu* kao svojevrsnom čuvaru crnogorskog identiteta. Zahvaljujući umetničkim kodovima i njihovom transformativnom potencijalu, u *Gorskom vijencu* dolazi do potpunog izvrtnja realnog odnosa moći, pa su pregovori između Crnogoraca i domaćih Turaka organizovani tako da se diskurzivna moć prenosi na stranu Crnogoraca, a drama se organizuje kao umetnički moćna i upečatljiva verbalna osveta stvarnoj, situacionoj turskoj nadmoći. Likovi Turaka, nosioci islamke religije i kulture, koji su po sociokulturnim i situacionim parametrima nadmoćniji sagovornici, pomoću dijaloških, interakcijskih startegija transformisani su u inferiorne sagovornike. Snaga umetničke transformacije u potpunosti preokreće odnos moći u korist inferiorne crnogorske kulture, dok je sociokulturni kontekst nametao druge proporcije odnosa moći u doba vladike Danila. Uz taj istorijski trenutak, samo kao vantekstovna asocijacija, javlja se Njegoševo vreme i ista borba protiv istog nadmoćnijeg osvajača, što je u tekstu rezultiralo izlivom onolike žudnje za prolivanjem turske krvi, krvi nadmoćnijeg, onog koji ugrožava opstanak Crne Gore i njenog verskog i kulturnog identiteta. Književna kritika je u *Gorskom vijencu* s pravom prepoznavala aluzije na Njegoševo doba i istorijske sukobe s Turcima, koji su uspešno prekodirani i suptilno utkani u tekst:

... tekst sadrži trostruka značenja: primarna – opštejezička, sekundarna, koja se pojavljuju na račun sintagmatske reorganizacije teksta i jukstapozicije primarnih jedinica, i značenja trećeg stepena – koja se pojavljuju na račun uvlačenja u poruku vantekstovnih asocijacija raznih nivoa – od najopštijih do potpuno ličnih.⁴

⁴ Jurij Lotman, *Semiosfera*, str. 42.

To znači da se u *Gorskom vijencu* Njegoševa Crna Gora javlja samo kao vantekstovna asocijacija koju možemo *uvući*, odnosno učitati u tekst na osnovu biografskih podataka o autoru, pa se ta informacija formira kao treći stepen značenja u poruci organizovanoj na dramskom, agonalnom principu. Autor zato i bira vreme vladike Danila, oslanjajući se na predanja o istrazi, jer ako dokaže da su Crnogorci i hrišćanstvo nadmoćni u vreme najjače Osman-ske imperije, onda se ta nadmoć, putem vantekstovnih asocijacija, prenosi i na Njegoševo doba. Budući da je umetnička istina upečatljivija i otpornija na koroziju vremena od istorijske istine, tekst nameće superiornost crnogorske i hrišćanske kulture kao stvarnu, istorijsku činjenicu; on svojom osobenom, tekstualnom logikom i dramskim strategijama inferiornu, ugroženu kulturu, koja se branila od tuđeg uticaja, proizvodi u superiornu, što predstavlja pot-punu inverziju realnog odnosa moći.

Crnogorske replike su oštre, pune pejorativa, gneva i povišene emocionalnosti jer se na taj način prikriva egzistencijalna i identitetska ugroženost i osećaj inferiornosti, a ta paradoksalna nadmoć inferiornog ostavila je za večnost upečatljivu sliku na kojoj su Turci ugroženi, Crnogorci superiorni, dok je u istorijskoj stvarnosti bilo obrnuto. Isti mehanizam transformacije odnosa moći i inferiornosti, koji deluje u folklornom tekstu, a oslanja se na energiju mita, položen je u osnove *Gorskog vijenca*. Ugroženi kolektiv, koji je na situacionom i sociokulturnom planu inferioran, umetničkim tekstom i umetničkom istinom, jer nema drugog oružja, brani svoju kulturu tako da umetnički tekstovi obavljaju odbrambenu funkciju u kulturi, a u južnoslovenskim književnostima najjaču i najrazvijeniju odbrambenu funkciju ima upravo *Gorski vijenac*:

IGUMAN STEFAN
Obrana je s životom skopčana!
Sve priroda snabd'jeva oružjem
protiv neke neobuzdne sile,
protiv nužde, protiv nedovoljstva:
ostro osje odbranjuje klasje,
trnje ružu brani očupati;
zubovah je tušte izostrila,
a rogovah tušte zašiljila;
kore, krila i brzine nogah,
i cijeli ovi besporeci
po poretku nekome sljeduju.⁵

⁵ Petar Petrović Njegoš, *Gorski vijenac*, str. 158–159.

Kodovi ponašanja prikazani u Njegoševoj drami zasnovani su na realnim kodovima, ali ih je obavezna umetnička transformacija pretvorila u egzemplarne obrasce dostojne oponašanja, u univerzalne egzistencijalne i epistemološke modele. U tu svrhu aktivirane su sakralne temporalne i prostorne jedinice (*Trojičin dan, Mala Gospojina, Badnje večje, Božić, Vitlejem, Atonska gora, sveto Kijevo, Getsimanska bašta* i sl.) i stavljene u službu odbrane hrišćanstva, što tekstu obezbeđuje energiju koju emaniraju transcendencija i metafizičke sile.

Dakle, invertovanje realnog odnosa moći u umetničkom tekstu, koji funkcioniše kao osobeni odbrambeni mehanizam jedne kulture, spada u omiljene postupke epskog pevača, koji na taj način čuva za večnost sećanje o sopstvenoj nadmoći, doduše izmišljenoj, ali veoma moćnoj na planu socijalne semiotike, pa se upravo u vreme ugroženosti socijalne zajednice aktiviraju tekstovi u kojima je pohranjeno sećanje na izmišljenu superiornost kolektiva i uspešan obračun s tuđom kulturom. Turci su svesni da iza sebe imaju nadmoćniju religiju i kulturu, ali će im Crnogorci činom istrage dokazati da to nije tako, jer kao što je narodni pevač izmislio junaštvo i podvige Marka Kraljevića braneći se od turske superiornosti, tako je Njegoš u svojoj drami konstruisao epski obračun s domaćim Turcima i „čišćenje zemlje od nekrsti”.

Dakle, *Gorski vijenac* jeste slika jedne kulture, ali prelomljena kroz prizmu umetničkog teksta i podređena njegovoj osobenoj organizaciji, koju uređuju brojni književni kodovi aktivirani u njegovoj artikulaciji:

*Realne kulture, kao i umetnički tekstovi, grade se poput klatna koje se njiše između tih sistema. Ipak, kao vladajuća tendencija pojavljuje se orijentacija jednog ili drugog tipa kulture na autokomunikaciju ili na dobijanje istine spolja u obliku poruke. Ona se naročito oštro ispoljava u mitologizovanoj predstavi koju svaka kultura stvara kao svoj idejni autoportret.*⁶

U Njegoševoj drami gradi se idejni autoportret jedne kulture, koji je zbog visokog estetskog kvaliteta (samo)artikulacije postao otporan na koroziju vremena, a na takvim tekstovima, kao na čvrstom temelju, izrasta monumentalna građevina nacionalnog identiteta i kulture. Mesto i uloga *Gorskog vijenca* kao kanonskog teksta u crnogorskoj tradiciji toliko je stabilno, njegove semantičke strukture su čvrste i automatizovane u okviru crnogorske književnosti u tolikoj meri da ih ne može ugroziti dekanonizovano čitanje, pa one služe kao korisna redundanca u okviru nekih novih semantičkih sistema, u kojima dolazi do njihove resemantizacije. U odnosu na *Gorski vijenac* javlja se uglavnom

⁶ Jurij Lotman: *Semiosfera*, str. 51–52.

ilustrativni tip citatnosti, koji podrazumeva da u sistemu kulture postoji stroga hijerarhija vrednosti, pa se tradicija, kao i tekstovi nacionalnog književnog kanona shvataju kao riznica vredna oponašanja, što Njegoševom tekstu obezbeđuje povlašćeni položaj u sistemu crnogorske kulture.

Citatni tekstovi s reprezentativnom funkcijom stvaraju kulturni kanon; citatni tekstovi s prezentativnom funkcijom potkopavaju ili ruše postojeći kanon. Prvi su najveća semiotizacija u sferi intertekstualnih odnosa, drugi najveća desemiotizacija; kulturno vreme prvih je prošlost, drugih sadašnjost ili budućnost.⁷ *Gorski vijenac* je tekst sa naglašenom reprezentativnom funkcijom, koji je odigrao presudnu ulogu u stvaranju crnogorskog književnog i kulturnog kanona, pa i danas predstavlja najsnažniju kulturnu silu koja, po zakonima predaka, uređuje društvenu stvarnost.

Na osnovu intenzivne komunikacije koju crnogorska kultura i njeni tekstovi ostvaruje sa *Gorskim vijencem*, on se uspostavlja kao moćni prototekst, koji čuva korene crnogorskog nacionalnog i kulturnog identiteta *za daleko neko pokoljenje*. On u sistemu crnogorske kulture funkcioniše kao kulturni i kanonski tekst, čije su semantičke strukture prevazišle granice književnog univerzuma i postale veoma moćno kulturno sredstvo, jer vrednosni stavovi, zabrane i ograničenja, propisani unutar književnog sistema, i danas regulišu ponašanje pripadnika crnogorske socijalne zajednice. Naime, savremeno crnogorsko društvo preuzima vrednosne stavove iz Njegoševog teksta i prihvata ih kao svoje, ne vodeći računa o njihovoj drugostepenoj modelativnoj vrednosti, zaboravljajući činjenicu da oni važe jedino u granicama književnog univerzuma, te da su mržnja i nepoverenje prema drugim kulturama, kao i ksenofobija stvar prošlosti i primitivne plemenske svesti.

Izbor stiha i velika količina patosa koju on proizvodi relevantna je i na planu socijalne semiotike, što je doprinelo tome da se *Gorski vijenac* u crnogorskoj književnoj tradiciji nametne kao kulturni tekst, kao crnogorska Biblija, koja čuva u visokoj meri poetizovanu sliku crnogorske kulture, odnosno egzistencijalne i epistemološke obrasce plemenske zajednice. Lapidarne i gnomski sažete „istine” kondenzovane su pod pritiskom stiha i njegovih mehanizama, pri čemu zvuk, melodija i ritam deluju kao jaka mnomonička sila, koja uobličava verbalni niz po principu semantičke kompresije pretvarajući ga u ubojite, pregnantne iskaze organizovane na paradigmi paremije, što im obezbeđuje otpornost na proticanje vremena i neizbrisiv trag u recepcijskoj strukturi.

---

⁷ O tome videti u: Dubravka Oraić-Tolić, *Teorija citatnosti*.

Izbor stiha relevantan je za recepciju drame jer je mnomonička funkcija stihovanog teksta mnogo jača nego proznog, pa se Njegoševa drama organizuje kao moćan simbolički znak koji čuva obrasce dostojne oponašanja, kao program za memorisanje informacija od ključne važnosti za opstanak crnogorske socijalne zajednice i očuvanje njenog identiteta. Pragmatički aspekt *Gorskog vijenca*, odnosno stav korisnika, recipijenta prema znaku, obezbeđuje mu ogromno semiotičko opterećenje i uspostavlja ga kao tekst sa naglašenim identitetskim i reprezentativnim funkcijama, što ga ozbiljno približava redu sakralnih tekstova, koji uvek imaju posebnu poziciju u kulturi i otporniji su na promene i dinamičnost semiosfere.

Kognitivne sheme u *Gorskom vijencu* predodređene su „istinama” iz folklornog teksta i usmene književnosti, odakle stižu „provereni” vrednosni stavovi o Turcima kao krvnicima i o Kosovu kao svetinji. Dakle, aktivirane su, između ostalih, mitske kognitivne sheme, pa u Njegoševoj drami posebne funkcije ima kosovski mit, koji u sebi nosi naslage prastare semantičke snage, što mu obezbeđuje veliki simbolički potencijal, kao i veoma značajne kulturne i kanonske funkcije. Vekovima taloženo značenje i ugrađivanje filogenetskog iskustva u kosovski mit vremenom je organizovano u čvrstu, petrificiranu shemu mitskog znaka koji je veoma uspešno formirao atletipove ljudskog ponašanja, pa Njegoš odatle preuzima gotove i u visokoj meri automatizovane obrasce izdajnika – Vuka Brankovića i heroja – Miloša Obilića, i među njima uspostavlja ključnu semantičku opoziciju. Pošto su te kognitivne sheme poznate i recipijentima, one se aktiviraju u interpretaciji, ponekad, na žalost, bez ikakve svesti o mitskoj i umetničkoj dimenziji „istina” izrečenih u *Gorskom vijencu*.

Kod književnih tekstova sa naglašenim identitetskim funkcijama, zbog važnosti koju imaju na planu socijalne semiotike, kao i zbog visokog stepena referencijalnosti i mimetizma, često dolazi do izjednačavanja stvarnosti i fikcije. U tu priču izjednačavanja fikcije i stvarnosti uključuju se i pojedini njegošolozii uporno tragajući za istorijskim činjenicama po *Gorskom vijencu*. Istorija, međutim, ima na raspolaganju sasvim dovoljno neumetničkih, uslovno rečeno, dokumentarnih tekstova, koje će zloupotrebiti pri uspostavljanju istorijskih istina da joj zaista nije potreban umetnički, književni diskurs. Za crnogorske nacionaliste pak *Gorski vijenac* je nepresušan izvor agresivne, ratničke logike, izvor sa koga se napajaju kad kreću u hajku na izdajnike, ili pak u obračun s Drugim, s onim koji remeti sklad našeg nacionalnog bića i njegovu nadaleko čuvenu uravnoteženost.

Za funkcionisanje južnoslovenskih interpretativnih zajednica i uspostavljanje interkulturalnog dijaloga od presudnog su značaja odnos i komuni-

kacija između različitih semiotičkih sfera kao što su umetnost, nauka, religija, politika, odnosno njihova organizacija unutar užih nacionalnih semiosfera⁸, kao i njihov dijaloški potencijal. Od pomenutih semiotičkih sfera najnesklonije dijalogu su religija i politika, koje su trenutno opsednute formiranjem nacionalnog identiteta i njegovim snaženjem, pa je, posebno u bivšim jugoslovenskim republikama, jasno uočljiva sprega religije i politike, kojima se često pridružuje i „angažovana” književnost, u ostvarivanju viših ciljeva – formiranju i jačanju nacionalnog identiteta, odnosno kaljenju nacije. Razaranje jugoslovenske semiosfere, njenih kanonskih formi, ideoloških, političkih, umetničkih i kulturnih kodova, odvija se gotovo podjednakim intenzitetom u svim bivšim republikama, pri čemu su posebno na udaru ključne jugoslovenske ideologeme ateizma, kulta radničke klase, bratstva i jedinstva, koji su glavna prepreka uspostavljanju novih, nacionalno a ne građanski koncipiranih država, čiji je glavni oslonac stara dobra crkva, pouzdani čuvar svetinja. Ovaj proces praćan je „prevrednovanjem svih vrednosti” koje je uspostavila jugoslovenska interpretativna zajednica, kao i razaranjem njenih svetinja i aksioloških parametara.

Dezintegracija jugoslovenske semiosfere uključuje dezintegraciju srpsko-hrvatskog jezičkog standarda i nacionalistička izživljavanja nad jezikom koji postaje osnovno sredstvo mitologizacije, glavni nosilac ugroženog identiteta nacije-žrtve, čuvar svete prošlosti i arhetipske istine o nama. Jugoslovenski identitet je razoren, razgrađeni su mitovi i kultovi na kojima je počivao konstrukt jugoslovenske, oduvek krhke nacije, polifone, heterogene i disperzivne, nikada dovoljno jake i koherentne, zbog čega je lako dezintegrisana. Mrtva kultura postaje komična: slatko se smejemo onome što nam je uterivalo strah u kosti sve do juče: kultu petokrake i NOB-a, Tita i Partije, srpa i čekića, komunističkoj dogmi, mitovima o bratstvu i jedinstvu i o mrtvom bogu...

Danas se pak ispredaju priče o snazi nacije i rehabilituju osporavani istorijski momenti i ličnosti, pa je u tu svrhu presložena i kolektivna memorija, a najpopularnije političke „ideje” su mitovi o čistoti: nacije, rase, jezika, identiteta, domoljublja. Naša „svijetla istorija” nije ništa drugo do monumentalna tvorevina kolektivne imaginacije, estetski osnažena energijom mitskih obrazaca, koja verno služi „višim ciljevima” političkih elita. Rehabilitacija prošlosti, odnosno prekodiranje istorijske naracije ide u pravcu koji ucrtava nacionalistička svest jer su njoj potrebni mitovi za ubeđivanje u identitetske konstrukte i za glancanje nacionalnog bića, što podrazumeva otklanjanje svih tragova

---

⁸ O pojmu semiosfere vidjeti u: Jurij Lotman, *Semiosfera*, Svetovi, Novi Sad, 2004.

stranog i tuđeg – sve mora biti autentično i autohtono naše. Da bi istorija i dalje mogla da bude „učiteljica života”, reprogramiraju se mehanizmi kolektivne memorije, pa ponovo ispisujemo istoriju, prevrednujemo četnički pokret, Dražu Mihailovića, Nedića, Ljotića, Sekulu Drljevića, Hrvatsko proljeće, jer „istorijske činjenice” drugačije izgledaju posmatrane sa pozicija diferencirane nacionalne strategije i svesti. Posmatračka i vrednosna pozicija postjugoslovenskih interpretativnih strategija bitno je izmenjena pa se menja i naš pogled na osporavane segmente istorije, koji se sada sagledavaju iz nove ideološke perspektive. Ono što je u jugoslovenskoj semiosferi prepoznato kao negativno jer je urušavalo njen integritet i kanonske forme, sada se vrednuje pozitivno jer pojačava identitetsku strukturu izdvojenih nacionalnih zajednica i učestvuje u formiranju nacionalnih kultova i ideala.

Građanska svest podrazumeva nadnacionalni koncept, od koga su, nažalost, jako udaljene sve novonastale države, a njeno formiranje zahteva dezintegraciju nacionalne svesti i njenih kultova. Pošto smo mi tek u procesu njihovog uspostavljanja, jasno je koliko je od nas udaljen nadnacionalni koncept, građanska svest i evropsko ponašanje: *Većina zapadnoevropskih zemalja sebe vidi kao multikulturalne i multireligijske zajednice u kojima je osnovni princip javnog života zasnovan na poštivanju zakona i ustava, a ne na etničkoj pripadnosti.*⁹ Mi, međutim, još uvek sebe vidimo kao pripadnike prave vere, nacije i partije, i pritom je „mono” identitetska i komunikaciona varijanta najbolja od svih, što isključuje mogućnost heterogenih, hibridnih „nečistih” identiteta, a kao osnovni oblik kulturne komunikacije forsira monolog jer teško podnosi „tuđu” istinu o sebi, koju bismo eventualno mogli doznati pričajući s Drugim. Evropske integracije podrazumevaju prevazilaženje nacionalnih identiteta, a mi smo tek u fazi uspostavljanja tih identiteta. Tek uživamo u novootkivenim lepotama svojih nacionalnih bića i reanimiranih bogova, i lažemo se ko je od koga stariji, ko je imao državu a ko nije, čiji je jezik autohtoniji, a preci slavni. Opijat za pripadnike nacionalne zajednice u izgradnji su „istorijski mitovi”, osmišljeni s ciljem da popunjavaju praznine u kolektivnom sećanju i izmišljaju istorijske trenutke koji proizvode identitetske semiotičke jedinice i koheziju blažene zajednice. Mitska žudnja usmerena je ka čistoti; nacionalistički žreci prizivaju rasnu, nacionalnu, jezičku, versku, moralnu i, naravno, identitetsku čistotu.

Veronauka i religijski kodovi aktivno učestvuju u formiranju identitetskih struktura, a njihova zastupljenost u medijima i centralno mesto u po-

⁹ Aleš Debeljak: *Evropski oblici pripadanja, Sarajevske sveske*, No. 5, 2004, str. 464.

stjugoslovenskim kulturama rezultira pogubnim uticajem na gladne i razočarane mase, umorne od tajkunskih operacija, korupcije i kriminala. Ispostavilo se ipak da sloboda ne ume *da peva kao što su sužnji pevali o njoj*, a nacionalne države formirane nakon raspada SFRJ postale su dogmatske tvorevine ograničene uskom nacionalističkom svešću koja servira mitove o autohtonom poreklu jezika i etničkih grupa, „domiljelih” iz prapostojbine sa već formiranim nacionalnim identitetom i jezikom. Nacionalističke teorije uče nas o autohtonom poreklu jezika i etničke grupe „odabranih” koja se, mimo svih ostalih Južnih Slovena, obrela na Balkanu nacionalnom magijom predaka, a ne mučnim hodom kroz istoriju, jer su naši preci još u VII vijeku pouzdano znali kojoj od uzvišenih nacija pripadaju. Nacionalistička ideologija, osnažena u svim socijalnopolitičkim zajednicama formiranim nakon raspada Jugoslavije, opire se kulturnom poliglotizmu i semiotičkom ujedinjenju tog prostora, a konzumiranje sopstvenog identiteta, kulture, istorije, istine o nama i drugima obavlja se u okviru nacionalnog geta, uz nadzor „visokouzvišenog” klera i čuvara čistote nacionalnog bića. Zatvorene, autistične postjugoslovenske zajednice, koje su uglavnom oblikovane pod razornim uticajem klerikalne i nacionalističke svesti, među sobom ostvaruju veoma slabu komunikaciju i predstavljaju najčistiji primer kulturne netolerancije i uvođenja interkulturnog dijaloga u minus-postupak. Nacionalističke divagacije o autohtonosti i superiornosti sopstvenog jezika i nacije osnovni su oblik diskursa na južno-slovenskom prostoru danas.

Nažalost, naši jezički standardi (bosanski, crnogorski, hrvatski i srpski) osmišljavaju se tako da naglase nemogućnost pronalaženja zajedničkog koda, zajedničke kolektivne memorije i nadnacionalnog identiteta, a ako adresant i adresat ne vladaju istim kodom, ukida se mogućnost komunikacije. Konzervativizmom i zatvorenosću naše nacionalne zajednice brane se od tuđeg kulturnog uticaja, koji doživljavamo kao agresivan i opasan po naš identitet, pa se jedina mogućnost opstanka vidi u izolovanosti i kulturnom autizmu, što nas usmjerava na komunikaciju sa sopstvenim tekstovima i na stalan proces prevrednovanja, a to na kraju dovodi do povlačenja estetskih kriterijuma pred agresivnošću ideoloških, i rezultira uvođenjem trećerazrednih pisaca u nacionalne kanone.

Strategije moći, autoriteta i adaptacije, otimajući se za prevlast, zloupotrebljavaju, i to veoma uspešno, identitetska pitanja, a u tu svrhu koriste upravo jezik, književnost i kulturu kao instrumente za jačanje nacionalnog identiteta i kao oružje za razbijanje svakog oblika zajedništva sa nekadašnjim jugoslovenskim republikama. Apstraktna zajednica kao što je nacionalna počiva na velikom broju konstrukata, fantazmata i mitova, koji veštački proizvode nje-

no jedinstvo i koheziju, pri čemu semiotičke funkcije jedne zajednice zavise od snage i upečatljivosti naracije o poreklu, identitetu, kolektivnoj memoriji, istorijskoj istini...

LITERATURA

- [1] Debeljak, Aleš: *Evropski oblici pripadanja, Sarajevske sveske*, No. 5, 2004, str. 464.
- [2] Katnić-Bakaršić, Marina: *Stilistika dramskog diskursa*, Zenica, Vrijeme, 2003.
- [3] Lotman, Jurij M.: *Semiosfera*, Novi Sad, Svetovi, 2004.
- [4] Oraić-Tolić, Dubravka: *Teorija citatnosti*, Zagreb, Grafički zavod Hrvatske, 1990.
- [5] Petković, Novica: *Ogledi iz srpske poetike*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1990.
- [6] Petrović Njegoš, Petar: *Gorski vijenac*, Cetinje, Obod, 1962.
- [7] Popović, Pavle: *O Gorskom vijencu*, Podgorica, Oktoih, 1999.

Tatjana BEČANOVIĆ

LITERARY TEXT AND IDENTITY

Summary

This paper examines the identity-semiosis, especially the impact of literary texts in the formation of identity patterns. Since literary texts are the main guardians of culture and collective memory, they work as powerful mnemonic mechanisms of identity structures which have a crucial impact on the articulation of the truth about us. The construction of identity (individual, as well as various forms of collective identity: ethnic, gender, cultural, political, ideological, religious ...) participates as an art and inartistic texts and the paper discusses their impact on the formation of constructs of identity.

Since the self-identity and identity processes are based on the process of auto-communication and communication with each other, this paper studies the impact of the texts written by the others, and other cultures in formation of "our" identity patterns since the establishment of the identity structure is extremely important for the communication model of the achieved culture. The mnemonic and moral-normative function of certain literary texts produced them into powerful guardians of national identity. Since they have a crucial impact on auto-communication and communication of a culture with its own texts, this paper specifically considers their role in a semiosis of identity which is a point of view from which we have analyzed *Mountain Wreath* by Njegoš.